

VI, 29, 139; VII, 103-109, 112-172; Eş'arî, *Mağâ-lât* (Ritter), s. 75-131; Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'l-red* (nşr. S. Dederling), İstanbul 1936, s. 52, 135, 178-179; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Farâk beyne'l-fırâk* (nşr. Muhammed Bedr), Kahire 1328/1910, s. 54-92, 263-265; İbn Hazm, *el-Faşl*, II, 113 vd.; IV, 188-192; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 137; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Leipzig 1973, I, 815 vd.; II, 484; Zehebî, *A'lâmü'n-nü-belâ*, IV, 214; V, 20-27; IX, 445; İbn Haldûn, *el-'İber* (nşr. Halîl Şehhâte – Süheyl Zekkâr), Beyrut 1408, III, 182-184, 203; Makrîzî, *el-Hıttâ*, II, 354; W. Schwartz, *Die Anfänge der Ibaditen in Nordafrika*, Wiesbaden 1983, s. 98, 276-278; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve haðâretüh*, Beyrut 1412/1992, I, 335-340; Adnan Demircan, *Hâricîler'in Siyâsî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 121-129, 195-210, 231-240; M. Şerefeddin Yaltkaya, "İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler: Havarîc", *DİFM*, sy. 14 (1930), s. 4-16; K. Lewinstein, "Making and Unmaking a Sect: The Hesiographers and the Sufriyya", *StI*, LXXVI (1992), s. 75-96; a.mlf., "Şufriyya", *El²* (İng.), IX, 766-769; M. Fierro, "al-Asfar", *StI*, LXXVII (1993), s. 169-181; Mehmet Dalkılıç, "Hâricîlerin 'İtidâl' Arayışı ve Sufriyye", *İl İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12, İstanbul 2005, s. 19-50; G. Levi Della Vida, "Sufriyye", *İA*, X, 782.

MEHMET DALKILIÇ

SUGÜR

(السُغُور)

İslâm devletlerinin
gayri müslim devletlerle
sınır teşkil eden
müstahkem şehir ve kalelerin
bulunduğu uç bölgeleri.

Sözlükte "geçit, düşman saldırısına açık yer, sınır" gibi anlamlara gelen *sagr* kelimesinin çoğulu olan *sugür*, dârü'lislâm adı verilen İslâm ülkesiyle dârü'lharp denilen gayri müslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. Sugür, daha ziyade Anadolu'nun güneyindeki Arap-Bizans sınır bölgesini ve Endülüs'te İslâm devletiyle kuzeydeki hristiyan krallıklar arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bazan da Mısır, Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgelerde yer alan, buradaki çeşitli kavim ve topluluklara karşı tahkim edilen şehirleri belirtmektedir. Meselâ *Hudûdü'l-âlem*'de (s. 133, 144, 152) Dihistân'ın Oğuzlar'a, Tiflis'in Gürcüler'e ve Asvan'ın Nübeliler'e karşı birer kale görevi yaptığı anlatılırken *sagr* kelimesine yer verilmektedir. Denizden gelmesi muhtemel düşman saldırılarına karşı açık olan müslümanlara ait sahil şehirleri için de *sagr* kelimesi kullanılmıştır. Ebû Muhammed Abdullah Tayyib b. Abdullah'ın Aden tarihine dair eserine *Târîhu Şağri 'Aden* adını vermesi bunun örneklerinden-

dir. Kudâme b. Ca'fer, İslâm topraklarının sınırlarından bahsederken Suriye, Filistin ve Mısır'da yer alan sahil şehirlerini "es-Sugürü'l-bahriyye" başlığı altında zikreder (*el-Harâc*, s. 255).

Hz. Ömer zamanında Suriye ve el-Cezîre'nin fethinden sonra İslâm devletinin sınırları Toroslar'a dayanmış, Toroslar İslâm devletiyle Bizans arasında tabii bir engel teşkil etmişti. Bizans İmparatoru Herakleios, sınır bölgelerinde yaşayan halkı İslâm ordularının tehdit ve saldırılarından korumak amacıyla iç kısımlara çekerek geniş bir sahayı boş bırakmıştır. Bizans kaynaklarında Ta Stomia adıyla kaydedilen, müslümanların "davâhî" (dış bölge) veya "davâhî'r-Rûm" adını verdikleri bu saha Emevîler zamanında iskân edilmeye ve müstahkem yerler kurulmaya başlanmıştır. Askerî maksatlarla özel olarak tahkim edilen bu bölgeye Sugür denilmektedir. Tarsus'tan başlayarak Adana-Misis (Massîsa)-Maraş-Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat'a kadar uzanan bölge iki kısma ayrılıyordu: Merkezi Maraş olan Sugürüşşâm ve merkezi Malatya olan Sugürülceze. İslâm-Bizans mücadelesinde önemli rol oynayan bu bölgede kurulan şehirler askerî yolların birleştiği noktalarda, geçitlerin girişlerinde yer alıyordu ve idarî bakımdan Suriye'deki Cündiknesrîn'e bağlıydı. Cündiknesrîn özellikle Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminden itibaren çok büyümüştü. Bu sebeple Sugür şehirleri yeniden tamir ve tahkim edilmeye başlanmıştır. 139'da (756-57) Sugür ve el-Cezîre Valisi Abdülvehhâb b. İbrâhim, Mansûr'un emri üzerine Hasan b. Kahtabe et-Tâî ile birlikte Malatya'ya gitmiş, şehri tahkim ederek buraya Horasanlı askerler yerleştirmiştir. 141-142 (758-759) yıllarında Adana tahkim edilmiş ve Sâlih b. Ali b. Abdullah idaresinde şehre Horasanlı birlikler yerleştirilmiştir. Hârûnürreşid, tahta çıktığı 170 (786-87) yılından itibaren sınır şehirlerini tahkim ettirdiği gibi Menbic, Dülûk, Ra'bân, Kûrus, Antakya ve Tîzîn'i Kinnesrîn'den ayırıp Cündilavâsım veya kısaca Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirmiş, burayı tamamen askerî teşkilâta bağlayarak müstahkem noktalara savaş birlikleri yerleştirmiştir (Belâzûrî, s. 180, 223; Taberî, VIII, 234; ayrıca bk. AVÂSİM). 171 (787) yılı yazında Hârûnürreşid'in emriyle Bizans seferine çıkan Herseme b. A'yen aynı zamanda Tarsus'un tahkimiyle de görevlendirilmişti. Herseme bu görevi Ebû Süleym Ferec el-Hâdim et-Türkî'ye vermiş, şehrin imarı tamamlanınca buraya çeşitli bölge-

lerden askerî birlikler getirilip yerleştirilmiştir. İlk grup Horasanlı 3000 kişiden oluşmaktaydı. 180'de (796) Aynizerbe tahkim edilmiş, 193-194 (809-810) yıllarında Adana imar ve tahkim edilerek askerî birlikler iskân edilmiştir. Bu görevi yerine getiren Ebû Süleym et-Türkî, Sugür âmili olup Emîn döneminde de görevinde kalmıştır. Me'mûn 213'te (828) oğlu Abbas'ı el-Cezîre, Sugür ve Avâsım valiliğine tayin etmiş, iki yıl sonra bizzat ordunun başında Bizans seferine çıkmıştır. 218'de (833) büyük bir orduyla çıktığı dördüncü ve son Bizans seferinde Pozantı'da vefat etmiştir. Müslümanlarla Bizans arasında birçok mücadeleye sahne olan Avâsım ve Sugür bölgeleri, IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizans'ın arka arkaya düzenlediği akınların hedefi olmuş, Adana, Misis ve Tarsus Bizans'ın eline geçmiştir (354/965). Hamdânî Hükümdan Seyfûddeve, Bizans hücumlarını bir süre için durdurmuşsa da ölümünden sonra Bizans bölgede üstünlüğü ele geçirmiştir.

Sugür'un Bizans sınırına en yakın bölgede yer alan müstahkem kale ve şehirleri, Avâsım'ın ise bu hattın güneyindeki müstahkem kale ve şehirler kuşağını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İslâm kaynaklarında Sugür idarî açıdan bazan müstakil bir bölge, bazan da Avâsım'a bağlı idarî bölge olarak kaydedilmektedir. İslâm coğrafyacılarından İstahrî, Sugür şehirlerini Malatya, Hades, Maraş, Hârûniye, Kenîsetüssevdâ, Aynizerbe, Misis, Adana ve Tarsus şeklinde sıralayarak Sugürüşşâm ile Sugürülceze'yi birbirinden Lükâm (Amanos) dağının ayırdığını söyler. Malatya ile Maraş arasına Sugürülceze denildiğini, fakat bu adlandırmanın coğrafi açıdan değil el-Cezîre'den çok sayıda insanın buraya gelip ribâtlarda kalması ve gazâlara iştirak etmesi sebebiyle verildiğini belirtir ve Sugür'un idarî açıdan Suriye bölgesine bağlı olduğunu ilâve eder (*Mesâlik*, s. 55-56). İbn Havkal da aynı bilgileri verir (*Şure-tü'l-'arâz*, s. 165, 168). Şeyhürrabve ed-Dımaşkî, Sugürülceze'nin Malatya, Kemah, Samsat, el-Bîre, Hısnımansûr, Kal'atürrûm, Hades ve Maraş'ı; Sugürüşşâm'ın Tarsus, Adana, Misis, Hârûniye, Sis ve Ayâs'ı içine aldığını kaydeder (*Nuhbetü'd-dehr*, s. 214). Kalkaşendî, Memlûkler dönemindeki idarî merkezleri sıralarken Sugür bölgesinden de bahsederek sekizinin Sugür, Avâsım ve çevresinde (Malatya, Divriği, Darende, Elbistan, Ayas, Tarsus, Adana, Sifendekâr ve Sis), üçünün (el-Bîre, Kal'atü'ca'ber ve Urfa) el-Cezîre'de bulunduğunu belirtir (*Şubhu'l-a'sâ*, IV, 228-229).

İslâm devletiyle Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır bölgelerini oluşturması bakımından Avâsım ve Sugür, asırlarca devam eden İslâm-Bizans mücadelesine sahne olan en hareketli noktaların başında gelmekteydi. Sınır garnizonlarına yerleştirilen dâimî askerî birliklerin yanı sıra buraya gelip ribâtlarda kalan ve cihada katılan çok sayıda gönüllü mevcuttu. Hemen her yıl yapılan ve Anadolu içlerine kadar uzanan yaz ve kış seferleri buradan idare edilmekteydi. Öte yandan Bizans akınlılarının ilk hedefini Sugür ve Avâsım bölgesi teşkil ediyordu. Bu mücadeleler sırasında bölgedeki şehir ve kalelerin zaman zaman el değiştirdiği, bu arada tahrip edildiği, bazan da tamir, tahkim ve iskân edildiği görülmektedir. Sugür bölgesi müslümanlarla Bizanslılar arasında çeşitli barış görüşmelerine de sahne olmakta, esir değişimi ve fidye antlaşmaları burada yapılmaktaydı. Mes'ûdî, Abbâsiler devrinden itibaren müslümanlarla Bizans arasında özellikle Tarsus yakınındaki Lamos nehri kenarında yapılan esir değişimi ve ödenen fidyeler hakkında bilgi vermektedir (*et-Tenbih*, s. 189-195). Avâsım ve Sugür nüfus bakımından da çeşitlilik gösteriyordu. Müslüman Araplar'ın yanı sıra yerli hristiyanlar, Hindistan menşeli Sayâbice ve Zutlar, özellikle Mansûr ve Hârûnürreşîd dönemlerinde yeniden tamir ve tahkim edilen Sugür şehirlerine yerleştirilen çok sayıda Horasanlılar ve Türkler bu çeşitliliği göstermektedir. Bölgede ticarî ilişkiler de gerçekleşiyor ve buradan dikkate değer vergi geliri elde ediliyordu (von Sivers, XXV/1 [1982], s. 71-99).

Sugür bölgesine mensup birçok âlim arasında bu bölgedeki gazâlara iştirak ettiği bilinen *Kitâbü's-Siyer* müellifi Ebû İshak el-Fezârî, Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhîm b. Müslim el-Bağdâdî es-Sağrî, Ebû'l-Kâsım Yahyâ b. Abdülbâkî b. Yahyâ es-Sağrî ve Ebû Amr Osman b. Abdullah et-Tarsûsî zikredilebilir (Sem'ânî, III, 131; ayrıca bk. Bonner, *The Emergence of the Thughûr*, s. 223-264). Ebû Amr Osman b. Abdullah et-Tarsûsî'nin Tarsus başta olmak üzere Sugür bölgesi şehirlerine dair *Siyerü's-Şuğûr* adlı eserinin bir kısmı İbnü'l-Adîm'in *Buğyetü't-taleb*'i içinde günümüze ulaşmış ve ayrı basımı yapılmıştır (bk. bibl.).

Endülüs'te İslâm devletiyle kuzeyde hristiyan krallıklar arasındaki sınır bölgesini teşkil eden Sugür üç bölgeye ayrılmaktaydı. Bu ayrımın ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte III. (IX.) yüzyılda var olduğu anlaşılmaktadır. Bunların en

büyüğü, Endülüs'ün en kuzeyinde yer alan ve başşehir Kurtuba'ya (Cordoba) en uzak olanı Sağrûla'lâ (Sağrûlaksâ, Sağrûlekber, Sağrûla'zam) diye isimlendirilmekteydi. Berbitâniye, Veşka (Huesca), Tufîle (Tudela), Sarakusta (Saragossa), Lârîde (Lerida), Kal'atü Eyyûb ve Bârûşe ile Turtûşe'yi (Tortasa) içine alan bölgenin en büyük şehri Sarakusta olup Ümmüssağrîlâ olarak kaydedilmektedir. Turtûşe ve çevresine Sağrûşşarkî adı da verilmekteydi. Sağrûla'lâ bölgesi bir taraftan hristiyan krallıklarına karşı mücadelede saldırı ve savunma açısından önemli hizmet görürken diğer taraftan merkezden uzak olması dolayısıyla siyasi muhalifler ve isyancıların daha rahat hareket etmesine imkân sağlamış, bu sebeple bölge, Endülüs Emevî Devleti döneminde özellikle Sarakusta merkezli çok sayıda isyana sahne olmuştur. Tavâif-i mülûk devrinde bu bölgede Tücfîbîler ve Hûdîler hüküm sürmüştür. Sarakusta'nın 512'de (1118) Murâbît hâkimiyetinden Aragon Kralı I. Alfonso'nun eline geçmesinden sonra bölge hristiyan hâkimiyetine girmiştir. Kaynaklarda Sağr veya Bilâdüs-sağr ifadesiyle genel olarak Sağrûla'lâ kastedilmektedir. Diğer bir Sugür bölgesi Sağrûlednâ (Aşağı Sugür) diye isimlendirilmekteydi. Burası, Mârîde'den (Merida) batıya doğru Batalyevs'i içine alıp Atlas Okyanusu sahillerine uzanan bölgeyi kapsamaktaydı. İki bölge arasında yer alan ve Sağrûlevsat denilen bölge ise Tuleytula (Tolledo) ve çevresindeki şehirleri içine alıyordu. IV. (X.) yüzyılda III. Abdurrahman'ın kuzeydeki hristiyan krallıklarıyla yürüttüğü mücadelede en hareketli dönemlerden birini yaşayan ve öteden beri yürütülen seferler için oldukça önem taşıyan Sugür bölgesinin bu devirde daha ziyade Sağrûla'lâ ve Sağrûlednâ şeklinde ayrıldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' – Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 180, 223, 229-233; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 234, 620, 623, 646, 650; ayrıca bk. İndeks; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (de Goeje), s. 252-255; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 189-195; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 55-56; İbn Havkal, *Şurettü'l-arz*, s. 165, 168; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 133, 143-144, 148-149, 152; Ebû Amr Osman b. Abdullah et-Tarsûsî, *Bekâyâ Kitâbi Siyeri's-Suğûr min hilâli mahtûtatı Buğyeti't-taleb li'bni'l-Adîm* (nşr. Şâkir Mustafa), Dimaşk 1998; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 131; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 93-95; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 5, 76, 94, 219, 221, 224; Şeyhürrebe ed-Dimaşkî, *Nuḥbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-baḥr* (nşr. M. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 214; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, IV, 228-229; Makkarî, *Nefḥu't-tib*, bk. İndeks; M. Canard, *Histoire*

de la dynastie des H'amdânides de Jazira et de Syrie, Paris 1951, s. 241 vd.; a.mlf., "al-'Awâsım", *EP* (İng.), I, 761-762; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 127 vd.; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 36 vd.; a.mlf., "Sugür", *İA*, XI, 2; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 57-61; a.mlf., "Avâsım", *DİA*, IV, 111-112; M. D. Bonner, *The Emergence of the Thughûr: The Arab-Byzantine Frontier in the Early Abbâsîd Age* (doktora tezi, 1987), Princeton University, s. 223-264, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "The Naming of the Frontier: Awâsım, Thughûr, and the Arab Geographers", *BSOAS*, LVII/1 (1994), s. 17-24; M. Abdullah İnân, *Devlettü'l-İslâm fi'l-Endelûs*, Kahire 1408/1988, I-VI, bk. İndeks; Abdurrahman M. Abdülânî, *el-Hudûdü'l-Bizantîyye el-İslâmîyye ve tanzîmâtüha's-Şağrîyye* (40-339 h./660-950 m.), Küveyt 1410/1990; M. Fethî Osman, *el-Hudûdü'l-İslâmîyye el-Bizantîyye beyne'l-ihtikâki'l-harbî ve'l-ittisâli'l-hadârî*, Kahire, ts. (Dârü'l-kâtibî'l-Arabî), I-III, tür.yer.; J. F. Haldon – H. Kennedy, "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, XIX, Belgrade 1980, s. 79-116; Mustafa Ali el-Hayârî, "Tarsûs, Medînetü's-Şuğûri's-Şâmiyye: Dirâse fi 'umrânî müdüni's-Şuğûr", *Dirâsât*, VIII/1, Amman 1981, s. 85-112; Peter von Sivers, "Taxes and Trade in the 'Abbâsîd Thughur, 750-962/133-351", *JESHO*, XXV/1 (1982), s. 71-99; C. E. Bosworth, "The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbâsîd Times", *Oriens*, XXXIII (1992), s. 268-286; a.mlf., "Abû 'Amr 'Uthmân al-Tarsûsî's Siyar al-Thughûr and the Last Years of Arab Rule in Tarsus (fourth / tenth century)", *Graeco-Arabica*, V, Athens 1993, s. 183-195; a.mlf. – J. D. Latham, "al-Thughûr", *EP* (İng.), X, 446-449.

CASİM AVCİ

SUGDÎ (السُغْدِيّ)

Ebû'l-Hasen (Hüseyn) Rûknülislâm
Alî b. el-Hüseyn
b. Muhammed es-Suğdî
(ö. 461/1068)

Hanefî fakihi.

398 (1008) yılında doğdu. Semerkant'ın Buhara tarafında yer alan Suğd (Soğd) nahiyesine nisbet edilmesi burada doğduğunu veya yetiştiğini düşündürmektedir. Aynı nisbe ile anılan birçok âlim bulunmakla birlikte mutlak zikredildiğinde Ebû'l-Hasan kastedilir. Öğrenim hayatı, hocaları, yetiştirdiği öğrenciler hakkında yeterli bilgi yoktur. Suğdî'nin İbrâhîm b. Selm el-Buhârî'den hadis rivayet ettiği bilinmekte (İbn Nâsirüddin, V, 100) ve Şemsüleimme el-Halvânî ile müşkil fıkıh meselelerini müzakere ettikleri belirtilmektedir (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 137^a). Serahsî, *Şerḥu's-Siyerü'l-kebîr*'de Suğdî tarikiyle